

KULTŪROS FILOSOFIJA IR EGZISTENCINĖ FENOMENOLOGIJA

Tomas Kačerauskas

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: kacerauskas@takas.lt

Straipsnyje nagrinėjama kultūra remiantis egzistencine, fenomenologine ir hermeneutine tradicija. Pasitelkiamas A. Maceinos kultūros, kaip žmogiškosios kūrybos, modelis. Jis papildomas egzistencinės fenomenologijos sandais: sąmonės intencionalumu (Husserlis), laikiškąja egzistencija (Heideggeris). Tokiu būdu nagrinėdamas kultūrą, autorius siekia išvengti ir metafizinių spekuliacijų, ignoruojančių kultūros reiškinius, ir bevaisio kultūros faktų registravimo, taikomo kultūrologų. Autorius į kultūros reiškinius žvelgia per žmogaus kūrybinės egzistencijos prizmę.

Reikšminiai žodžiai: kultūra, egzistencija, hermeneutika, fenomenologija.

Įvadas

Kaip kultūra traktuojama egzistencinėje fenomenologijoje ir hermeneutikoje? Hermeneutiką, kurios šaknys siekia krikščioniškąją egzegezę, plėtojo Schleiermacheris, Dilthey'us, Gadameris, Heideggeris. Tai – supratimo teorija, taikoma tekstams interpretuoti (Schleiermacheris), ją pasitelkiant atskiriami dvasios mokslai nuo gamtos mokslų (Dilthey'us), ji liudija žmogaus estetinę pasaulėvoką (Gadameris) ir tampa žmogaus būties (*Dasein*) analizės priemone (Heideggeris). Įvairūs mąstytojai ją pasitelkia siekdami įtvirtinti skirtingus kultūrinius prioritetus: tekstą, dvasinę kūrybą, estetinę žiūrą, sambūvį pasaulyje (*Mitsein, In-der-Welt-sein*). Kas sieja šiuos požiūrius ir kuo pagrįsta kultūros hermeneutika? Panaši padėtis fenomenologų stovykloje, ir ji iš dalies sutampa su hermeneutikų.

Net jei panagrinėsime vieno Husserlio ankstyvąjį ir vėlyvąjį laikotarpius, matysime, kad pirmajame dėmesys telkiamas į neginčijamas (apodiktines) sąmonės duotis, antrajame – į žmogaus gyvenamąjį pasaulį (*Lebenswelt*). Pirmajame kultūros šaltinis laikomas suskliausta, t. y. be išankstinių prielaidų, sąmone, fiksuojančia reiškinius (fenomenus), kurių visuma drauge su nukreipta sąmone sudaro vientisą kultūros pasaulį. Antrajame kultūra kyla iš žmogaus gyvenimo sąnašų, kurios vadinamos gyvenamuoju pasauliu ir priešinamos gamtos mokslų redukcioizmui. Neatsitiktinai ankstyvojo ir vėlyvojo Husserlio sekėjai nesutarė. Heideggeris, artimesnis vėlyvajam Husserliui, fenomenologinę tradiciją ir pagilino, ir išplėtė: pamatinė fenomenologijos problema jam – laikiškosios egzistencijos klausimas, kuris leido išlaikyti saitus su antikine, viduramžių ir naujųjų laikų tradici-

ja. Šia prasme Heideggeriui fenomenologija – ir pirmtakų interpretacijos, ir būties apskritai apmąstymo prieigis. Būtis, kaip žmogaus egzistencija, tampa fenomenologijos ir hermeneutikos sankirtos vieta: tai – pamatinis fenomenologijos klausimas, kuris atveriamas interpretuojant tekstą filosofijos šaltinio ar poezijos kūrinio pavidalu. Lévinas nutolsta tiek nuo Heideggerio ontologijos, tiek nuo Husserlio fenomenologinės redukcijos. Ontologija jam tampa antrine etikos atžvilgiu, o sąmonė tampa pagauli tik būdama nukreipta į Kitą. Kas sieja šį fenomenologų ir hermeneutikų margą būrį, kur požiūris į žmogaus pasaulį, o drauge ir į kultūrą, labai skiriasi? Kurių mąstytojų pažiūromis reikėtų remtis kalbant apie kultūros hermeneutiką ir fenomenologiją, jeigu nė vienam jų kultūra netapo apmąstymų ašimi? Ar kultūros sąvokos platumas nesuponuoja seklaus mąstymo, mokyklinės kulturologijos? Kaip išvengti šio pavojaus kalbant apie visa tai, kuo žmogus iškyla virš gamtos? Šio straipsnio tikslas ir yra susiaurinti kultūros tyrinėjimus, žvelgiant į ją iš vienos – hermeneutinės-fenomenologinės – tradicijos pozicijų. Tai padės ne tik apibrėžti pačią kultūrą, kuri nebebus „visa tai“ ar „viskas“, kitaip sakant, niekas. Jeigu pavyks surasti bendras kultūros tyrimų prieigas šioje tradicijoje, tai galėtų tapti sutelkianti, t. y. stiprinanti tradiciją, žiūra. Stiprinti čia nereiškia didinti vieno ar kito mąstytojo galią kitų atžvilgiu. Priešingai, tradicijos jėga pasireiškia jos gyvybingumu, jos kūrybinga plėtote. Taigi galiausiai sieksiu išplėsti tradiciją, taikydamas ją kultūros apmąstymuose. Mūsų tyrimas reikalauja pirmiausia sudaryti kultūros apmatus, vėliau juos koreguoti, pasitelkus minėtą tradiciją. Pirmuoju (priešlaidų) etapu nepamainomas A. Maceina, kuris, pats stovėdamas prie hermeneutinių ir fenomenologinių ištakų, savarankiškai bandė apmąstyti kultūrą veikale *Kultūros filosofija*.

Maceinos kultūros samprata

Veikalas *Kultūros filosofija* parašytas tarpukariu, kai Maceina dar nebuvo nublokštas į Vakarus. Čia jaučiama ne tiek Husserlio ir Heideggerio įtaka, kuri išryškėjo vėliau, Vokietijoje parašytuose ir išleistuose veikaluose. Maceina čia labiau veikiamas rusų, ypač N. Berdiajevo, filosofijos. Tai lėmė ir jo kultūros sampratą.

Maceinos manymu, „kultūros sąvoka negali būti išvesta iš tikrovės nagrinėjimo, arba <...> *a posteriori*“, ji „nustatoma <...> *a priori*“ (1991: 81). Kitaip sakant, kultūra tyrinėtina ne remiantis meno, mokslo ar technikos pavyzdžiais, bet išankstine jos samprata. Tai Maceiną suartina su Kantu, kuris dorovės sprendinius išveda ne iš pavyzdžių, o iš apriorinės žinijos, kadangi jam „rūpi nustatyti ne pagrindus to, kas yra, bet dėsnius to, kas turi būti“ (Kant 1980: 59). Išvesti iš pavyzdžių, dorovės imperatyvai tebutų hipotetiniai, neprivalomi. Tačiau vediniai iš proto yra kategoriniai, būtini kiekvienai protingai būtybei. Panašiu keliu Kantas eina ir *Sprendimo galios kritikoje*, kur kalbama apie estetines kategorijas – skonį, grožį, didingumą – be jokių meno pavyzdžių. Tai Kanto kelias „iš viršaus“, kuriuo eina ir Maceina, nuo kulturologijos disciplinų griežtai atskyręs kultūros filosofiją. Atrodo, fenomenologijos kelias – atvirkščiai – „iš apačios“, t. y. kultūros reiškinių nagrinėjimas be jokių išankstinių nuostatų ar schemų. Šiuo keliu eina tokie šiuolaikiniai fenomenologai kaip Dufrenne'as, kurio teorinės minties lentynos lūžta nuo pavyzdžių iš įvairių meno sričių. Lietuvoje šiai tradicijai atstovauja Viktorija Daujotytė-Pakerienė, plėtojanti literatūros fenomenologiją. Apriorizmo veikale *Būtis ir laikas* bei paskaitose *Pamatinės fenomenologijos problemos* neatsisako ir Heideggeris, kuriam jis reiškia egzistencijos pirmąpradį laikiskumą, o ne proto schemas, tegu ir sintetiškai

(t. y. kūrybiškai) taikomas kaip Kanto atveju. Vėlyvasis Heideggeris (*Unterwegs zur Sprache; Holzwege; Erläuterung zu Hölderlins Dichtung*) žmogaus būties klausimą skleidžia nagrinėdamas Rilke's, Hölderlino, Traklio eilėraščius ar Van Gogho paveikslus, kitaip sakant, „iš apačios“. Su tuo siejamas jo posūkis, kuris nereiskia egzistencinių pradžių pozicijų atsisakymo, priešingai, meno kūrinys čia atveria žmogaus būtį kaip nepaslėptį (*alētheia*). Ar kelias „iš apačios“, t. y. kultūros reiškinių nagrinėjimas, neišvengiamas fenomenologiškai tyrinėjant kultūrą? Jei taip, ne tik Maceinos veikalas, bet ir Heideggerio paskaitos apie fenomenologiją nėra fenomenologiniai tyrimai. Kol kas palikime šį klausimą ir grįžkime prie Maceinos apriorinės kultūros sampratos.

Pasak Maceinos, „mes suprantame kultūrą kaip žmogiškąją kūrybą ir šitoje kūryboje matome giliausią kultūros esmę“ (1991: 88). Kultūros filosofijos uždavinys esąs išplėtoti ir pagrįsti šitą mintį. Taigi kultūrą Maceina, veikiamas Berdiajevo, sieja su žmogaus kūrybinėmis galiomis. Čia kyla klausimas, kur nukreipta žmogiškoji kūryba. Su tuo susijęs klausimas apie žmogiškosios tikrovės, t. y. žmogaus pasaulio, ribas. To, kas nesukurta žmogaus, priešinimas kultūrai suponuoja dualistinę žiūrą, gilina perskyrą tarp subjekto ir objekto, tarp pasaulio ir žmogaus, skatina techninę ekspansiją į svetimą žemę. Ši žiūra nesuderinama su fenomenologijos ir hermeneutikos nuostatomis, pagal kurias yra vienas – žmogaus – pasaulis, kuris atviras mūsų nukreiptai sąmonei. Šio pasaulio suvokimas neatsiejamas nuo savo žmogiškosios būties, kuri visada pasauliška, supratimo. Jeigu paaiškės, kad Maceinos mintis artima epistemologijos tradicijai, kuri eksploatuoja subjekto ir objekto perskyrą, jo kultūros samprata mūsų tikslams įgyvendinti nebus naudinga, nes fenomenologija

peržengia epistemologiją. Čia mus verčia suklusti Maceinos apriorizmas, nors nuoroda į Kantą dar nereiskia fenomenologinės tradicijos atmetimo. Antai Mickūnas parodo, kad Husserlis „skolingas Kantui už aktyvaus sąmonės vaidmens pabrėžimą“ (1994: 67), nors fenomenologija įveikia Kanto pažintines problemas (noumenų ir fenomenų skirtį).

Grįžkime prie klausimo, kokia Maceinos žmogiškosios tikrovės, o drauge kultūros, samprata. Pasak Maceinos, „žmogaus kūrybos laukas yra toks platus ir įvairus, kad jis apima visą tikrovę“ (1991: 108). Čia ne tik teigiama, kad tikrovė iškyla kūrybinės žmogaus veiklos metu, bet, maža to – tikrovė tapatinama su kūrybine žmogaus erdve. Kultūros filosofija ir tirianti „iš pirmutinių priežasčių tikrovę kaip žmogaus kūrybą“ (1991: 90). Vadinasi, tikrovė čia nelaikoma vien empirine realybe, kaip darė Kantas, tai – mintys ir vaizdiniai, leidžiantys naujai pažvelgti į savo gyvenimą, o drauge jį kurti savo siekių šviesoje. Kantas, realybės statusą teikdamas tik empirinei tikrovei, pakliūva į prieštaravimą, kurį galima pavadinti jo penktąja aporija: etinės idėjos, kreipdamos mūsų elgseną doros keliu, yra realios, bet būdamos neprieinamos juslinei pagavai (tik intelektui) – nerealios. Maceina ateina fenomenologams į talką, savo tikrovės, kaip žmogiškosios kūrybos, samprata įveikdamas ir šį Kanto prieštaravimą. Ar tokia samprata leidžia peržengti ir subjekto bei objekto skirtį?

Maceinos teigimu, „kai tikrovė yra šalia žmogaus, kai ji jam yra tik objektyvi, ji gali būti mokslo objektas, bet ji negali būti filosofijos objektas“ (1991: 101). Matome, kad Maceinai nepriimtina epistemologijos formulė „subjektas prieš objektą“, jis ieško vientiso žmogaus pasaulio prielaidų arba „pirmutinių priežasčių“. Žmogiškoji kūryba, per kurią jis žvelgia į tikrovę, ir

tampa jam pasaulio vienovės pamatu, o drauge leidžia plėtoti kultūros filosofiją, nukreiptą į būti, veikiamą žmogaus kūrybos. Čia kyla klausimai: ar yra tikrovė, nepaveiki žmogiškajai kūrybai, ar yra pasaulis, kuris nebūtų ir žmogaus? Į šiuos klausimus Maccina, nelyginant grynakraujis fenomenologas, atsako neigiamai. Įdomiausia tai, kad jis čia pasitelkia ne fenomenologijos ar hermeneutikos išteklius (kaip minėjau), remiasi ne tiek Berdiajevo kūrybos filosofija, kiek tradicine katalikiškąja, tiksliau, tomistine filosofija. Beje, Heideggeris, fenomenologijos paskaitose (1989) apibrėždamas žmogiškąją būti, taip pat remiasi Tomo Akviniečio *essentia* ir *existentia* skirtimi bei tomisto Suarezo esinio (*Seiende*) samprata.

Nors „dieviškosios kūrybos aktas yra pirmoji ir pagrindinė pasaulio kūrybos prielaida“ (1991: 168), žmogus dalyvauja šiame dieviškame kūrime. Platoniškasis *methexis*, persmelkęs visą Vakarų mintį iki pat Léveno, atsispindi ir Maccinos mąstyme. Kaip ir Platonui, Maccinai šis dalyvavimas – kūrybingas: žmogus, dalyvaudamas dieviškajame sumanyme, be galo išplečia savo galimybes. Tai kūryba parentas žmogaus gyvenimo vyksmas. Pasaulis ir žmogus, būdami neužbaigti Dievo, „tampa, vadinasi, kuriasi patys ir yra kuriami“ (1991: 170). Taip kūryba išskyla kaip pasaulio dinaminis pradai, leidžiantis žmogui būti jo sankūrėju. Pasaulis čia – lygiai taip pat žmogaus, jis atviras laisvo ir atsakingo asmens kūrybiniais siekiams, kurie „atbaigdami“, t. y. teikdami prasmę, sudaro vieną gyvenamą pasaulį. Šis gyvenimo vyksmas – begalinis, tai „nuolatinis žengimas pirmyn prie dvasios suvokto idealo, <...> dvasios projekcija į begalybę“ (1991: 116). Projekcija į ateitį, vis naujai keliami žmogaus tikslai leidžia kaskart iš naujo suprasti ir gyvenimo praeitį, kuri savo ruožtu teikia naują prasmę tikslams.

Tai hermeneutinis ateities ir praeities ratas, kur ateitis formuoja praeitį, ir atvirkščiai. Šis hermeneutinis požiūris įmanomas tik padarius fenomenologinę prielaidą, kad pasaulis – žmogaus gyvenimo kūrybinė erdvė, kurią kaip dalį pats žmogus keičia koreguodamas prasminę visumą. Kito pasaulio – ne žmogaus – nėra, nes žmogus – jo sankūrėjas ir savo prasmingu gyvenimu, anot Maccinos, „atbaigia“ šią Dievo kūrinių. Taip kūrybos samprata leidžia Maccinai, pasitelkus tomizmą – krikščioniškąją aristotelizmo ir platonizmo sintezę, – įveikti prarają tarp žmogaus ir Dievo, žmogaus ir pasaulio. Istorija, kurią turi tik žmogus kaip sąmoninga ir laisva būtybė, teikia viso gyvenimo pilnatvę, nes ji ateities šviesoje mato praeities prasmę, kuri savo ruožtu formuoja ateitį. Kultūros filosofija ir turinti apmąstyti gyvenimą kaip kūrybinį vyksmą, kuris vienija pasaulį ir žmogų, jo ateitį ir praeitį. Transcendencija čia įgauna imanencijos bruožų: anapus pasaulio esantis Dievas, kaip pirmavaizdis ar idėja, glūdi mummyse; tai leidžia mums suprasti savo ir pasaulio prasmę, šio supratimo šviesoje keisti ir keistis, t. y. savo gyvenimu kurti žmogaus pasaulį. Apie transcendenciją kalba ir Heideggeris: transcendencija jam – „čia-būties ontologinės sąrangos pamatas (*Grundbestimmung der ontologischen Struktur des Daseins*)“ (1989: 230). Transcendencija Heideggeriui, kaip ir Maccinai, reiškia ne anapusybę, o intencionalumą, nukreiptumą į pasaulio prasminę visumą, kuri randasi žmogaus kūrybinėmis pastangomis. Taip Maccina savo kultūros, kaip žmogiškosios kūrybos filosofijoje, visai iš kitos pusės, plėtodamas tomistinę tradiciją, prieina prie išvadų, artimų hermeneutikai ir fenomenologijai. Nors Maccina – ir religijos filosofas, jo kultūros filosofijoje Dievas išskyla horizontaliai, kaip žmogaus kūrybingo gyvenimo krei-

pinys, leidžiantis pasaulį traktuoti kaip žmogaus. Ši horizontali transcendencija – kultūros hermeneutikos ir fenomenologijos nuostata, kuri suponuoja žmogaus gyvenamo pasaulio prasmę visumą, į kurią nukreiptos jo kūrybinės galios. Taip kūrybos samprata leidžia pasaulį traktuoti kaip vientisą žmogaus gyvenimo prasmę erdvę, atveria kelią kultūros hermeneutikai ir fenomenologijai. Tai kelias, suvienijantis subjektą ir objektą, žmogų ir pasaulį į prasmę visumą, atvirą žmogiškajam supratimui. Tačiau tai nėra niveliuojantis bet kokias skirtis kelias, priešingai, žmogaus būties prasmę maitina tai, kad ji pirmapradiškai pasauliška, o sąmonė visada nukreipta į Kitą Dievo, žmogaus ar daikto pavidalu. Intencionalumas arba transcendencija čia tampa bet kokio kūrybiškumo sąlyga: prasmę gyvenimo visuma nuolat kinta, veikiamą projekcijos į ateitį, o ši mus perkeldama leidžia vis naujai vertinti ir savo praeitį. Tai galioja ne tik mūsų pačių gyvenimo, bet ir kiekvieno kūrinio supratimo atžvilgiu. Suprantamas kūrinys (plačiausia prasme), sukrėsdamas savo naujumu, verčia mus išplėsti turimą prasmę visumą, t. y. nuolat peržengti savo požiūrį. Fenomenologai, pradėdami Husserliu, tai vadina fenomenologine redukcija, kuri reikalauja naujų reiškinų (Maccinos kontekste – kūrinių) akivaizdoje susklistinti savo sąmonę, kad būtų išplėstas jos žiūros laukas.

Matome, kad Maccinos kultūros samprata artima fenomenologinei-hermeneutinei tradicijai. Tačiau mūsų tikslas nėra priskirti Macciną šiai tradicijai. Remiantis ne jo kultūros filosofija, o pokariniais kūrinių, išleistais Vokietijoje, tai padaryti lengviau. Mūsų tikslas – remiantis jo kultūros, kaip žmogiškosios kūrybos, samprata apibrėžti kultūros fenomenologiją ir hermeneutiką. Tam turime panagrinėti Husserlio ir Heideggerio pažiūras į kultūrą.

Kultūros fenomenologija

Husserlis kultūros atskirai nenagrinėjo. Galima tik remiantis jo fenomenologiniu metodu plėtoti kultūros fenomenologiją. Heideggeris panašiai, nors apmąstė tokias kultūros sritis kaip technika ar menas, dėmesį buvo sutelkęs į pamatinę kultūros atžvilgiu – žmogiškosios egzistencijos – problemą. Fenomenologijos paskaitose bene pagrindinis skleidžiamas klausimas – žmogiškosios būties (*Dasein*) laikiškumo. Šia prasme ir Husserlis, ir Heideggeris filosofavo su mažesne rizika negu kultūros apskritai tyrinėtojai, kuriems visada grėsė seklumo pavojus, padiktuotas per plataus užmojo. Todėl, nagrinėdamas šių mąstytojų pažiūras ir modeliudamas kultūros fenomenologiją bei hermeneutiką, neišleisiu iš akių Maccinos žmogiškosios kūrybos sampratos. Galbūt tai leis suderinti šio modelio imlumą įvairioms kultūros sritims (plotį) ir dėmesį pamatinėms žmogiškosios kūrybingos egzistencijos problemoms (gylį).

Husserlio ar Heideggerio kultūros sąvoką galime rekonstruoti remdamiesi jų tikrovės samprata. Matėme, kad Maccina į tikrovę žiūri per žmogaus kūrybinius siekius: ji reali tiek, kiek dalyvauja kuriant kultūrinę prasmę, apimančią ateities tikslus ir praeities vertinimą. Kas yra tikrovė Husserliui? Pasak jo, ryšiais (*Zusammenhängen*), kurie kyla kaip procesas, steigiamas „realios erdvėlaikinės tikrovės daiktiškumas“ (1986: 75). Pažįstami ne daiktai sau, bet teleologiniai ryšiai, kurie sudaro realybės ir idealybės, galimo ir negalimo sampyną mąstymo metu. Husserlis teigia, kad pažinimas nėra daikto įkišimas į tuščią maišą, tai – jusliškai patiriamų duočių pasitelkimas tikslinei mąstymo visumai. Kitaip sakant, tikrovė čia – ne empirinės duotys kaip Kantui, bet žmogiškų prasmų ir tikslų visuma, kurioje randa savo vietą jusliniai. Šia prasme jusliniai (tai, kas patiriama) ir mąs-

tiniai (tai, kas mąstoma) sudaro vieną tikslingą, nuolat žmogaus kūrybiškai veikiamą gyvenamąjį pasaulį. Husserlis tai vadina *noesis* (mąstymo) ir *noema* (mąstinio) vieniu, kuris išreiškia sąmonės kūrybinį nukreiptumą ir gyvenamojo pasaulio atvirumą šiam kūrybingumui. Ši nuolat žmogaus puoselėjama visuma apima ne tik mūsų sąmonei išskylančius daiktus, bet ir nuostatas, vaizdinius, tikslus. Pastarųjų šviesoje ir išskyla jusliniai, o būdami gyvenamajame pasaulyje, jie nėra ir negali būti daiktai sau. Tiesa, jau Kantas įvykdo perversmą filosofijoje, nuo noumenų (daiktų sau) atsigreždamas į fenomenus. Kanto ir Husserlio fenomeno sampratos skiriasi, bet ne tuo, kad Kantas „supranta fenomeną kaip tai, ką patiriame empiriškai“ (Mickūnas 1994: 67). Kantui empirinis patyrimas, nors ir labai svarbus, tėra dalis pažinimo, kurį „atbaigia“ (vartojant Maceinos terminą) protas, pasitelkęs savo kategorinį aparatą. Kita vertus, Husserlis deklaruoja grįžimą prie daiktų, prie jų suvokimo suskliausta sąmone be išankstinių nuostatų. Nepaisant to, „daiktas steigiamas pažįstant“ (1986: 75), t. y. jis kuriamas, anot Maceinos, žmogaus proto ir vaizduotės pastangomis. Kita vertus, mūsų sąmonė dalyvauja šiame kultūriniame plačiausia prasme vyksme, peržengdama save ir atsiverdama neapibrėžtam žmogaus pasaulio horizontui. Todėl Husserlis teigia, kad „nuosekliai išplėtotą fenomenologiją <...> konstruoja pramanytų pasaulių formas“ (1987: 158), o transcendentalinio pasaulio sandai – tokie reiškiniai „kaip ‘transcendentiškai’ plevenančios regimybės, fantazijos, ‘grynos’ galimybės, eidentinės daiktybės (*Gegenständlichkeiten*)“ (1987: 107). Kitaip sakant, empirinė tikrovė neatskiriama nuo žmogaus pasaulio, priešingai, daiktai realiai išskyla tik būdami įtraukti į kultūrinę visumą, kurią kuriant dalyvauja ir mūsų vaizdiniai arba idėjos kantiškąja prasme. Matėme, jog

Kantas realumą pripažįsta tik empirinei tikrovei. Tai galiausiai atveda jį į prieštaravimą (penktoji antinomija), kurios neišvengia savo transcendentalinės filosofijos ištekliais: jei realūs tėra fenomenai su empiriniu turiniu, koks statusas etinių idėjų, kurios kreipia mūsų gyvenimą? Husserlis ne tik išplečia fenomenų turinį, jiems priskirdamas vaizdinius ir idėjas, bet ir teigia, kad daiktai įgauna realumą tik šių dvasinių reiškinių, t. y. kultūrinės visumos, šviesoje. Tiek daiktai, tiek vaizdiniai ir idėjos lygiomis teisėmis (kaip fenomenai) dalyvauja kuriant gyvenamąjį (kultūrinį) pasaulį, kurio horizontas – begalinis. Daiktai čia realūs ne todėl, kad jie prienami jūslėms, yra empiriškai pagavūs, bet todėl, kad tampa parankūs (*Zuhandene*, anot Heideggerio) mūsų kūrybiniam siekiams. Kitaip tariant, daiktų realumo kriterijumi tampa žmogaus kūrybinė geba juos įtraukti į gyvenamojo pasaulio prasminę visumą. Daiktai, kuriuos liečiame ir matome kasdien, yra mažiau realūs už atveriančius būti myriop (anot Heideggerio) duoną ir vyną skaitomame Traklio eilėraštyje. Tik dalyvaujant mūsų kūrybiniame, nors ir tragiškame žygyje myriop daiktai įgauna realumą (parankumą). Matysime, kaip žmogiškosios būties temporalumas tampa kūrybiškumo šaltiniu Heideggerio paskaitose. Čia svarbu tai, kad fenomenologijoje Kanto idėjų ir daiktų antinomija įveikiama, reiškinius traktuojant kūrybiškai: daiktai steigiami mūsų kūrybiniais siekiais ir kuriamomis prasmėmis, kurios ir sudaro gyvenamąjį pasaulį. Kita vertus, kūrybiškumo sąlyga – mūsų nukreiptumas už savęs, t. y. į daiktus. Gyvenamasis pasaulis, kurį galime vadinti kultūriniu, t. y. žmogaus kuriamu, yra judrus, su atviru prasminiu horizontu. Maceina jį vadina begaliniu kūrybiniu pasauliu. Husserlis kalba apie judrų, gyvą žmogaus pasaulį, nors bet koks supratimas negalimas be prasminės reiškinių

vienovės. Atvirumo ir vientisumo, transcendencijos ir imanencijos prieštarą jis įveikia pasitelkęs tanscendentalinę redukciją, kurios pagrindinis sandas – *epochė* (suskliautimas). *Kartezi-jietiškosios meditacijos* baigiasi pastraipa su sakiniumi: „Reikia pirma prarasti pasaulį per *epochė*, kad vėl atgautume jį per universalią savimąstą (*Selbstbesinnung*)“ (1987: 161). Kitaip sakant, pasaulis kuriamas, nuolat kūrybiškai peržengiant save, kreipiant žvilgsnį į daiktus, kurie savo ruožtu išskyla tik mūsų tikslų šviesoje. Tai ir yra gyvas, nuolat besikeičiančių prasmų kultūros pasaulis, kurio horizontas – begalinis.

Čia pateikėme Husserlio interpretaciją, remdamiesi Maccinos kultūros, kaip žmogiškosios kūrybos, samprata. Šio straipsnio tikslas yra ne išaiškinti, kitaip sakant, pincetu išnarstyti Husserlio mintis, bet pateikti kultūros fenomenologijos ir hermeneutikos prielaidas, t. y. kūrybiškai (kiek tai man pavyks) plėtoti fenomenologinę ir hermeneutinę tradiciją. Panašiai, siekdamas to paties tikslo, nagrinėsiu ir Heideggerio mintį.

Kultūros hermeneutika

Kas yra supratimas egzistencijos filosofijoje ir kaip šiame kontekste apibrėžiama kultūra? Kadangi Heideggeriui „būtis – tikroji ir vienintelė filosofijos tema (*das Sein ist das echte und einzige Thema der Philosophie*)“ (1989: 15), supratimas nukreiptas į čia-būtį (*Dasein*), t. y. į žmogiškąją būtį, kuri yra pasauliškas (*innerweltlich*) sambūvis (*Mitsein*). Suprasti reiškia „projektuoti save atveriant galimybę (*sich entwerfen auf eine Möglichkeit*)“ (1989: 392), kitaip sakant, nuolat kurti save, projektuojant ateities galimybes. Tad supratimas – kartu ir savęs perkėlimas arba transcendencija, randantis naujai hermeneutinei visumai. Taip suprantant vis plečia-

si sambūvio pasaulyje horizontas. Būties supratimo horizontas, pasak Heideggerio, yra laikas. Čia-būtis (*Dasein*) ir skiriasi nuo bet kokio kito esinio (pvz., akmens) tuo, kad ji egzistuoja laikiškai. Ką tai reiškia?

Būtyje ir laike Heideggeris sutelkia dėmesį į čia-būties analizę, tarsi pamiršdamas savo pažadus išskleisti būties ir laiko santykius. Neva jis turėjęs parašyti antrąją šio veikalo dalį, kurios stygių iš dalies kompensuoja fenomenologijos paskaitos (*Die Grundprobleme der Phänomenologie*)¹. Paskaitose kalbama apie laikiškumą, kuris apibrėžiamas kaip ekstatinio vienio (*Einheit*) transcendencijos galimybė. Ekstatika, apie kurią kalbama taip pat *Būtyje ir laike*, išreiškia talpų dabarties akimirksnį, apimantį tiek ateities projektą, tiek praeities prasmę. Tai išėjimas, savęs perkėlimas tiek pirmyn, iškeliant sau tikslus, tiek atgal, naujai vertinant šių tikslų šviesoje savo praeitį. Taip egzistencinė, t. y. autentiška (*eigentliche*), dabartis atveria begalinį kūrybinį horizontą, kuris plečiasi projektuojant ateitį ir vis naujai suprantant praeitį. Šia prasme mes, ekstatiskai egzistuosdami, kuriame save. Šis kūrimas reikalauja nuolat peržengti save, išskelti sau naują hermeneutinį projektą, apimantį tiek ateitį, tiek praeitį. Husserlis tai vadina *epochė*, savęs suskliautimu, kuris leidžia naujai pažvelgti į savo gyvenimo uždavinius ir prasmę. Šiame kūrime dalyvauja Kitas, kuris reikalauja mūsų nukreiptumo ir kuris praplečia mūsų pasauliško sambūvio horizontą. Taip atsiveria kultūros erdvė kaip mūsų ir kitų kūrybinis horizontas.

Tikrovės samprata plaukia iš laikiškos egzistencijos supratimo. Egzistencija kreipia už sąvokos ir priartina prie daiktų. Daiktai čia, kaip ir

¹ Remiuosi Heideggerio mokinio ir interpretuotojo F.-W. von Herrmanno liudijimu, išgirstu iš jo lūpų Freiburge.

Husserlio atveju, nėra uždari mums esiniai. Daiktai dalyvauja mūsų kūrybinėje kreiptyje, jie nuolat reikalauja intencionalios mūsų nuostatos. Todėl jie yra atviri kaip parankiniai (*Zuhandene*), įtraukti į egzistencinį projektą. Plaktukas mūsų rankose nėra daiktas sau, jis įtrauktas į mūsų gyvenimą kaip įnagis, leidžiantis įgyvendinti sumanymą įkalti sienoje vinį Van Gogho paveikslui. Kita vertus, jis verčia koreguoti šį sumanymą, parinkti kitą vietą, jei nusimušame juo pirštus, kaldami į mūrinę sieną. Šia prasme plaktukas, kaip įnagis, yra ir transcendentas: dėl jo paveikslas su valstiečio batais randa vietą vakaro saulės apšviestoje oranžerijoje, kur batai atrodo tarsi palikti grįžus iš sodo. Kasdieniai darbai, plaktukas ir paveikslas čia tampa gyvenimo horizontu, kuris neužsiveria baigiantis dienai. Priešingai, trumpo atokvėpio oranžerijoje akimirksnis, besileidžiant saulei, be galo prasiplečia, apimdamas visą dienos patirtį ir rytdienos darbus.

Taigi tikrovė čia nėra daiktų sau visuma. Daiktai yra realūs, dalyvaudami egzistenciniame projekte ir praplėsdami mūsų kūrybinį horizontą. Šia prasme daiktai ir imanentiški, ir transcendentiški: jie – ir mūsų gyvenamojo pasaulio dalis, ir priemonė peržengti save, kūrybiškai atveriant naujybę. Todėl Heideggeris tiesą vadina atvertimi, nepaslėptimi (*alētheia*), proskyna (*Lichtung*). Tiesa visada iškyla egzistencinio projekto horizonte. Kaip nušviesta saulės miško proskyna leidžia pamatyti tai, kas girios tankumyne nesimato, taip ir tiesa iškyla kaip atvirybė, kur nukreipta mūsų kūrybinė žiūra. Tikrovė, tarkim, pušų jaunuolynas, proskynoje prieš mūsų akis iškyla skatindamas pasiryžimą rytdienos darbams. Kitaip sakant, tikrovė atsiveria mūsų tikslų šviesoje, drauge perkeldama tų tikslų horizontą tolyn. Daiktai leidžia įgyvendinti, įtikrovinti (*verwirklichen*), t. y. kūrybiškai išplėsti, savo egzistencinį projektą. Heideggerio teigimu, „tikrovė

<...> išryškėja per ryšius su kūrinija (*Die Wirklichkeit <...> wird <...> aus der Beziehung zum Erschaffenden gedeutet*)“ (1989: 146). Tikrovė vadinama perkūrimu (*Umbilden*): egzistuojančio žmogaus kūrybiškumas tampa tikroviškumo kriterijumi. Kadangi egzistencinis projektas reikalauja savosios būties, kaip sambūvio pasaulyje, supratimo, kultūros hermeneutika suponuoja kūrybinę nuostatą tikrovės, kaip gyvenamosios aplinkos, atžvilgiu. Kūrybiškumas čia reiškia ne tik tai, kad tikrovė kuriama kaip egzistencinio projekto įgyvendinimo vieta, bet ir tai, kad ji nuolat plečiama, mums kreipiant savo žiūrą tolyn, už savęs. Ši transcendencija apima tiek laiko ekstatiką, kaip dabarties akimirksnio imlumą ateičiai ir praeičiai, tiek erdvės atvirumą, kaip savo gyvenimo aplinkos begalinį plėtimą. Taip kultūros hermeneutikoje susipina erdvė ir laikas – žmogaus kuriamo gyvenimo dalys.

Būtyje ir laike neignoruojama laiko tema, priešingai, laikiškumas čia – neatsiejamas žmogiškosios egzistencijos (*Dasein*) ir jos supratimo sandas. Kaip būtis myriop (*Sein zum Tode*), ji skiriasi nuo bet kokio kito esinio (*Seiende*). Savo gyvenimą ir tikrovę, kaip jo aplinką, kuriame mirties perspektyvoje. Atrodo, kasdien trumpindami savo gyvenimą mes neišvengiamai mažiname savo kūrybinę erdvę. Tokiu atveju laikas yra mūsų žudikas, o ne sąjungininkas kūrybiniame gyvenimo vyksme. Tai pesimizmas, artimas Schopenhauerio pažiūroms, kad žmogus tėra agentas visuotinėje valios raiškoje. Pesimizmas kaip tik sietinas su žmogaus negalia kurti savo gyvenimą ir jo aplinką – tikrovę. Tai nesuderinama su kultūros, kaip žmogiškosios kūrybos, samprata. Schopenhaueris kaip tik siekia įveikti pesimizmą, anoniminei valiai priešindamas individualią kūrybą, pirmiausia poeziją ir muziką. Heideggeris anoniminių gyvenimą be individualaus supratimo vadina neautentišku buvimu *das Man* stichijoje.

Nei akmuo, nei Dievas neturi egzistencijos, nebūdami laikiški, t. y. neartėdami myriop. Asilas artėja myriop, tačiau jis nekuria savo gyvenimo: jo supratimas neatveria perspektyvos, kurioje skleidžiasi žmogiškoji kūryba.

Heideggerio hermeneutika nėra pesimistinė, nors būtis myriop (*Sein zum Tode*) – pamatinė jos sąvoka. Egzistencijos projektas – kartu ir hermeneutikos, nes savo tragiškosios būties atpažinimas, tarkim, meno kūrinio akivaizdoje leidžia suteikti kitą prasmę savo gyvenimui, o drauge išskelti sau naujus uždavinius. Paveikslas, apšviestas rudens saulės, mūsų vakarinio poilsio oranžerijoje akimirksnį daro ir trapų, ir talpų. Jis trapus, nes tai – paskutiniai rudens spinduliai, nušviečiantys nudėvėtus batus paveiksle nelyginant mūsų besibaigiantį gyvenimą. Šis atpažinimas leidžia kitaip pažvelgti į savo nueitą gyvenimą, o kartu naujai atverti rytdieną, kurios horizontą išplečia mūsų planuojami darbai. Todėl savo būties myriop

supratimo akimirksnis – ir labai talpus. Kultūros, kaip gyvenamojo pasaulio, kūrimo hermeneutika atitinka tragišką, bet ne pesimistinę žiūrą.

Išvados

Maccinos kultūros, kaip žmogiškosios kūrybos, traktuotė artima hermeneutinei-fenomenologinei tradicijai. Tai leidžia šį kultūros modelį taikyti interpretuojant Husserlį ar Heideggerį. Kita vertus, fenomenologija ir hermeneutika praplečia kultūros sampratą sąmonės intencionalumo, gyvenamojo pasaulio atvirumo, laikiškos būties myriop motyvais. Kultūros tyrinėjimai iš šių pozicijų nėra vien paviršutiniškas kultūros reiškinių registravimas, kuris paplitęs kultūrologijoje. Kita vertus, kultūros fenomenologija ir hermeneutika nėra metafizika, ignoruojanti kultūros reiškinius. Greičiau tai žmogaus kuriančios būties įžvalgos konkrečiuose fenomenuose kelias.

LITERATŪRA

Heidegger, M. (1989). „Die Grundprobleme der Phänomenologie“, in *Gesamtausgabe*, Bd. 24. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, M. (1993). *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Husserl, E. (1986). *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Husserl, E. (1987). *Cartesianische Meditationen*. Hamburg: Felix Mainer Verlag.

Kantas, I. (1980). *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis.

Kantas, I. (1982). *Grynojo proto kritika*. Vilnius.

Maccina, A. (1991). „Kultūros filosofijos įvadas“, in *Raštai*, I t. Vilnius: Mintis.

Schopenhauer, A. (1995). *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. Vilnius: Aidai.

PHILOSOPHY OF CULTURE AND EXISTENTIAL PHENOMENOLOGY

Tomas Kačerauskas

Summary

The article presents a model of hermeneutics and phenomenology of culture. This model extends the concept of culture of Maccina, and applies the concept of the intentionality of the consciousness of Husserl, as well the theory of temporal existence of Heidegger. The author shows that the concept of Maccina is close to the tradition of phenomenology and hermeneutics. In this model the author tries to

avoid both metaphysics that ignores the phenomena of the culture, and cultural studies as a fruitless registration of the cultural facts. The author looks at the phenomena of culture through the prism of human creative existence.

Keywords: culture, existence, hermeneutics, phenomenology.

Įteikta 2005 04 20